

Ірина Сидор

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
i.sydor@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4410-7083

Світлана Коваль

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
s.koval@wuni.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1565-4029

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ ТА ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАД: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

В умовах бюджетної децентралізації відповідальність за прийняття рішень на регіональному рівні покладається на місцеві органи влади, які здійснюють вагомий вплив на забезпечення прав громадян на відповідний рівень життя, їх забезпечення суспільними послугами і благами в контексті сталого розвитку територій та їх соціально-економічного потенціалу.

Соціально-економічний розвиток територій є складним процесом, що включає в себе взаємодію економічних суб'єктів і соціальних груп громадян під впливом як позитивних, так і негативних чинників. Основною метою цього процесу є забезпечення мешканців якісними суспільними послугами і благами, що сприяє зростанню рівня їх добробуту. У визначенні терміну «соціально-економічний розвиток» враховується взаємозв'язок між економічним розвитком території та вирішенню соціальних проблем. Актуальним питанням залишається сталий розвиток територій, який визначений Стратегією сталого

розвитку України до 2030 року [13] та Цілями сталого розвитку [15]. Ці документи передбачають розвиток територій країни за трьома основними напрямками: економічним, соціальним та екологічним. Як відмічає А. Дем'янюк, «забезпечення сталого розвитку на місцевому рівні в умовах реконструкції бюджетних відносин в Україні передбачає здійснення стратегії соціально-економічного розвитку територій з урахуванням екологічних ризиків для їх збалансованого розвитку та задоволення суспільних потреб місцевого населення. Вирішення триєдиної проблеми економічного, соціального й екологічного характеру забезпечує комплексну реалізацію стратегії розвитку територій» [5]. Таким чином, місцеві органи влади активно працюють над регулюванням соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів за наступними цілями:

- забезпечення сталого та стійкого розвитку територій;
- досягнення балансу та пропорційності у всіх аспектах соціально-економічної та екологічної системи регіону;
- максимальне використання ресурсного потенціалу територій;
- врахування тенденцій у розвитку соціально-економічних та екологічних показників, що впливають на рейтинг територіальних утворень;
- сприяння соціальному розвитку територій з метою підвищення добробуту населення;
- створення сприятливих умов для активної підприємницької діяльності суб'єктів господарювання та підвищення їх фінансового потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності економіки територій;
- ефективне впровадження інвестиційної політики територій та «посилення інноваційної складової розвитку території, що базується на використанні інноваційних технологій як у виробничій діяльності, так і в управлінні фінансовими ресурсами» [3, с. 80].

Розвиток соціально-економічного та екологічного стану регіонів залежить не лише від наявності відповідних фінансових ресурсів та їх структури, але й від специфіки їх використання. Це передбачає впровадження різновекторних структурних змін в регіонах, де типовими є наступні аспекти:

– трансформаційні процеси в економіці регіонів та в країні загалом, що включають оптимізацію та раціональне використання наявних фінансових ресурсів;

– функціональні зміни в діяльності відповідних інститутів та визначення пріоритетів розвитку територіальних утворень.

Оцінка рівня соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів і територій базується на системі показників, яка дозволяє проводити їх рейтингове оцінювання з врахуванням особливих аспектів, а саме в частині реалізації державної регіональної політики, що свідчить про ефективність управлінських рішень на державному та місцевому рівнях.

Групою науковців здійснено умовний розподіл показників, здатних характеризувати рівень економічного розвитку окремих територій:

– «показники, які характеризують фактори розвитку (джерела розвитку, умови соціально-економічного розвитку і наявні ресурси);

– показники, які характеризують результати розвитку (економічні, соціальні, екологічні, демографічні тощо);

– показники, за допомогою яких здійснюється оцінювання ступеня реалізації цілей розвитку регіону» [5; 6; 14].

В контексті проведення моніторингу соціально-економічного, а також екологічного розвитку регіонів та окремих територій Міністерство розвитку громад і територій України застосовує систему показників за такими напрямками (див. табл. 1).

Рівень соціально-економічного та екологічного розвитку територіальних утворень визначається специфічною особливістю їх фінансового забезпечення. Надзвичайно важлива роль при цьому лежить на місцевих бюджетах, від ефективного і раціонального функціонування яких прямо залежать результативні показники сталого розвитку територій.

Вагомим інструментом державного регулювання сталого розвитку територій є видатки місцевих бюджетів, ефективність яких залежить від виконання функцій, повноважень і завдань місцевих органів влади. Видаткова складова місцевих бюджетів відображає пріоритети бюджетної політики на місцевому рівні

та результативність її впровадження в практичну площину. Її структура має враховувати інтереси місцевих територіальних громад та відповідати програмі соціально - економічного розвитку територій і регіону, а обсяг фінансових ресурсів – визначатися наявними бюджетними коштами.

Таблиця 1

**Групи показників за окремими напрямками
для моніторингу сталого розвитку територій [14]**

№ п/п	Показники
1	– економічна та соціальна згуртованість;
2	– економічна ефективність;
3	– інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця;
4	– фінансова самодостатність;
5	– розвиток малого та середнього підприємництва;
6	– ефективність ринку праці;
7	– розвиток інфраструктури;
8	– відновлювана енергетика та енергоефективність;
9	– доступність та якість послуг у сфері освіти;
10	– доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я;
11	– соціальний захист та безпека;
12	– раціональне природокористування та якість довкілля.

Ефективність видаткової складової місцевих бюджетів залежить від усталених тенденцій в екологічній, економічній та соціальній сферах, а також показників виконання власних і делегованих повноважень місцевими органами влади і управління. Видатки місцевих бюджетів тісно пов'язані з «...інтересами широких верств населення й суттєво впливають на загальні соціальні процеси в державі і насамперед на рівень добробуту населення, освіченості, забезпеченості медичними послугами у сфері культури, фізичної культури, соціальної захищеності» [6, с. 295].

Проблемні аспекти ефективного використання бюджетних коштів в умовах сталого розвитку територій та раціонального перерозподілу видатків місцевих бюджетів часто виступають предметом особливої уваги зі сторони суспільства, адже «саме за рахунок видаткової частини бюджету держава забезпечує розвиток пріоритетних галузей економіки, соціально-культурної сфери, підтримує належний рівень соціального захисту населення, обороноздатності країни та діяльність органів державної влади, державного управління, місцевого самоврядування» [9].

В практичній площині забезпечення сталого розвитку територій є особливо актуальним в Україні. Питання сталого розвитку територій займають вагоме місце в діяльності міжнародних організацій, а також виступає предметом розгляду в межах реалізації урядових програм і заходів, наукових досліджень. Особливо гостро це питання виникає за умов нових загрозливих тенденцій і викликів, пов'язаних із бойовими діями на території України, що здійснює вагомий вплив на економічну, соціальну та екологічну складові сталого розвитку територій.

Зауважимо, що сприяння сталому розвитку територій в умовах проведення реформ у сфері бюджетних відносин в Україні забезпечує реалізацію чітко визначеної стратегії соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням екологічних ризиків для їх всебічно збалансованого розвитку та задоволення інтересів жителів територіальних громад. Вирішення ключових питань соціального, економічного та екологічного характеру дозволить забезпечити реалізацію стратегічного і тактичного розвитку територій. Світова практика вказує на те, що законодавче регулювання сталого розвитку територій базується на відповідних матеріалах ООН, а саме: Декларації про екологічний та економічний розвиток (червень 1992 р.) [4], яка передбачає, що «Місцевий порядок денний XXI ст. із визначенням комплексу заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку територій; резолюцію щодо відродження та сталого розвитку територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи в 1986 р. (листопад 2007 р.)» [4]; «глобальну програму з ліквідації бідності до 2030 р. та забезпечення сталого майбутнього

(вересень 2015 р.)» [12], з безпосереднім врахуванням безпеки, відкритості та екологічної стійкості різного виду населених пунктів. Від початку формування Комісії ООН зі сталого розвитку (з 1992 року), яка функціонує до теперішнього часу та проводить регулювання процедур із забезпечення сталого розвитку на місцевому, національному та світовому рівнях.

У вітчизняному законодавстві сталий розвиток територій забезпечується відповідно до норм Закону України «Про основи містобудування» [11] від 16 листопада 1992 р., зі змінами і доповненнями, Постановою Верховної Ради України «Концепція сталого розвитку населених пунктів» [8] від 24 грудня 1999 р., Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» [10] від 5 серпня 2020 р. Зауважимо, що в Україні, відповідно до визначених Цілей сталого розвитку на 2016–2030 рр. [15], передбачено виконання ряду завдань (див. рис. 1).

Оновлені завдання щодо сталого розвитку територій в Україні мають за мету модернізацію сфери управління з рішеннями щодо питань економічного зростання, забезпечення соціальної справедливості та раціонального і ефективного природокористування з метою досягнення стратегічних цілей розвитку регіонів та територій. Основними умовами досягнення обґрунтованих пріоритетів є «наявність системи ефективного менеджменту на місцевому рівні, викорінення корупції, суспільна підтримка шляхом участі населення у прийнятті рішень та здійсненні контролю за їх виконанням» [15].

Сучасні трансформаційні процеси в державі, засновані на ідеї сталого розвитку територій, мають на меті поліпшення якості життя громадян та задоволення їхніх потреб. Це досягається через потрійний ефект сталого розвитку територій, який включає економічну (розвиток регіональної економіки, наявність фінансових ресурсів), соціальну (забезпечення достатнього рівня бюджетних видатків на соціальні потреби, демографічна ситуація) і екологічну (збереження природного середовища з використанням «зеленої енергетики», «зеленої економіки», «чистих виробничих потужностей») складові. Дотепер державне регулювання соціально-економічного розвитку

територій передбачало використання централізованих підходів без урахування місцевої ініціативи, що призвело до неефективності та зростання розривів у їхньому розвитку.

Рис. 1. Завдання щодо забезпечення сталого розвитку територій в Україні [15]

Децентралізаційні процеси в Україні також є спрямованими на формування та забезпечення сталого розвитку територій. Провідним завданням бюджетної децентралізації стало формування моделі фінансового забезпечення територіальних утворень, відповідно до якої регіони та окремі території могли отримати самостійність та власну автономію. Однак, в умовах воєнної агресії росії та ведення активних бойових дій на території України обумовили зростання розривів у фінансовій спроможності територіальних громад, зросла їх залежність від коштів державного бюджету.

Війна стала неабияким випробуванням для дієздатності місцевого самоврядування. Ще донедавна економічно та промислово розвинені громади на сході України стали дотаційними (зокрема, Запорізька та Харківська області). Територіальні громади південно-східного регіону країни, які в довоєнний період були у першій десятці фінансово спроможних громад, сьогодні є окупованими (а саме, Маріупольська та Енергодарська громади). З початку російсько-української війни у два рази зросла кількість громад, які мають критичний рівень фінансової спроможності і стійкості. 84% територіальних громад, на сьогодні, отримують базові дотації з державного бюджету в частині забезпечення свого функціонування та з метою подолання наслідків руйнувань інфраструктурних об'єктів під час війни.

Водночас, у звітних матеріалах громадського руху ЧЕСНО, поданих з використанням бази даних Міністерства фінансів України про виконання місцевих бюджетів України, у 2023 році незважаючи на війну велика кількість місцевих бюджетів є профіцитними. «На десять найбільш спроможних територіальних громад припадало понад 45% усіх переданих реверсних дотацій. До таких громад відносяться 6 міських громад обласних центрів: Вінницька, Дніпровська, Полтавська, Львівська, Черкаська, Житомирська, а також Яровівська, Криворізька та Мукачівська міські територіальні громади і Черкаська селищна територіальна громада» [2].

У 2023 році найбільш дотаційними стали сільські і селищні територіальні громади. Причиною такого стану стала особливість нарахування і сплати ПДФО за місцем розміщення підприємств. Таким чином, «в умовах війни виникла ситуація,

коли окуповані громади мають власні доходи. Наприклад, 2023 року власні доходи Маріупольської громади становили 940 млн грн, Енергодарської – 528 млн грн, Сєвєродонецької – 48,6 млн грн» [1]. Найбільший обсяг базової дотації було перераховано територіальним громадам Запорізької, Харківської, Херсонської та Закарпатської областей. А найбільший обсяг реверсних дотацій було перераховано територіальними громадами Львівської, Київської та Дніпропетровської областей.

Робочою групою з фінансових питань та моніторингу Офісу підтримки реформи децентралізації, яка функціонує при Міністерстві регіональної політики України розроблено Методичні рекомендації для оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад [1].

Оцінювання рівня фінансової спроможності громад проведено у 2023 році за допомогою методологічного підходу, розробленого в межах реалізації Програми «ULEAD з Європою». Процедура такого оцінювання мала на меті визначення спроможності територіальних громад в розрізі абсолютних і відносних показників, індивідуальних і граничних індикаторів в частині розрахунку інтегрального значення фінансової спроможності територіальної громади. Таке оцінювання фінансової спроможності громад було проведено за даними про виконання місцевих бюджетів у 2023 році. При цьому розрахунку підлягали 11 показників щодо кількості жителів та результатів виконання місцевого бюджету відповідної громади (див. табл. 2).

Методологія оцінювання включає розрахунок показників конкретних територіальних громад за допомогою адаптованої моделі 10-бального тесту Кена Брауна. Це оцінювання охопило 1438 територіальних громад України за 11 показниками фінансової спроможності. Сумарна кількість балів, отриманих територіальними громадами у результаті оцінювання їх фінансової спроможності, була розділена на різні рівні (див. табл. 3). Отже, серед 1438 територіальних громад України 495 мають високий рівень фінансової спроможності, що становить 34,4% від загальної кількості. 314 територіальних громад (21,8%) мають оптимальний рівень фінансової спроможності. Задовільний рівень оцінки був отриманий 200 територіальними громадами, що складає 13,9%.

Таблиця 2

**Показники фінансової спроможності
територіальної громади [6]**

№ п/п	Показники
1.	Доходи загального фонду з розрахунку на 1 мешканця;
2.	Видатки загального фонду з розрахунку на 1 мешканця;
3.	Видатки на утримання апарату управління з розрахунку на 1 мешканця;
4.	Капітальні видатки з розрахунку на 1 мешканця;
5.	Рівень дотаційності бюджетів;
6.	Співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами громади;
7.	Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету громади;
8.	Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків;
9.	Видатки на культуру та фізичну культуру і спорт з розрахунку 1 мешканця;
10.	Питома вага трансфертів у дохідній частині бюджету;
11.	Питома вага місцевих податків і зборів у дохідній частині загального фонду бюджету.

Для 429 територіальних громад, що становлять приблизно 30% від загальної кількості громад в Україні, характерні нульові та від’ємні показники фінансової спроможності. Серед них 247 громад (або 17,2%) мають низький рівень фінансової спроможності, а 182 (12,7%) мають критичний рівень. Важливо відзначити, що це оцінювання не має стійкої тенденції або прив’язки до адміністративно-територіального поділу за областями. Проте, існує зв’язок між визначеними рівнями фінансової спроможності територіальних громад і типами населених пунктів: містами, селищами та селами. З 495 громад, що мають високий рівень спроможності, 198 (40%) є міськими, 125 (25,3%) – селищними, а 172 (34,7%) – сільськими громадами.

Таблиця 3

**Розподіл результатів оцінювання фінансової
спроможності територіальних громад за рівнями**

№ п/п	Загальна кількість балів	Загальний рівень відносно оцінки бази даних	Загальна кількість територіальних громад з відповідним рівнем спроможності	% від загальної кількості територіальних громад
1.	10 і більше	високий	495	34,4
2.	від 5 до 9	оптимальний	314	21,8
3.	від 1 до 4	задовільний	200	13,9
4.	від 0 до -4	низький	247	17,2
5.	-5 і менше	критичний	182	12,7

Джерело: складено автором за даними [6]

У Звіті, «...по мірі зниження рівня спроможності (від високого до критичного) частка територіальних громад міського типу зменшується, водночас кількість селищних та сільських громад зростає. Серед 182 громад, які віднесено до критичного рівня лише 23 (12,6%) міські громади, 62 (34,1%) – селищні, 97 (53,3%) – сільські громади» [14].

55 територіальних громад Тернопільської області також було оцінено. Результати оцінки фінансової спроможності територіальних громад Тернопільської області в розрізі рівнів фінансової спроможності подано у таблиці 4.

Таким чином, серед 55-ти громад в Тернопільській області: 10 громад або 18,2% – мають високий рівень фінансової спроможності; 12 громад або 21,8% входять до оптимального рівня; 11 громад або 20% належать до громад із задовільним рівнем фінансової спроможності. Низьким рівнем фінансової спроможності характеризуються 15 територіальних громад області, що становить 27,3% від їх загального обсягу, а 7 громад або 12,7% характеризуються критичним рівнем фінансової спроможності. Ці громади належать до сільських територіальних громад.

Таблиця 4

Групування територіальних громад Тернопільської області за рівнем фінансової спроможності у 2023 році

№ п/п	Загальний рівень фінансової спроможності ТГ	Перелік територіальних громад області відносно відповідного рівня
1.	високий рівень (10 територіальних громад):	Великогаївська, Тернопільська, Байковецька, Білецька, Чортківська, Білобожницька, Великоберезовацька, Великобірківська, Підгаєцька, Теребовлянська;
2.	оптимальний рівень (12 територіальних громад):	Борщівська, Гусятинська, Зборівська, Скориківська, Трибухівська, Бережанська, Кременецька, Озернянська, Хоростківська, Козівська, Підгороднянська, Збаразька;
3.	задовільний рівень (11 територіальних громад):	Заводська, Копичинецька, Купчинецька, Підволочиська, Бучацька, Скалатська, Шумська, Заліщицька, Золотниківська, Микулинецька, Лановецька;
4.	низький рівень (15 територіальних громад):	Монастирська, Більче-Золотецька, Васильковецька, Іванівська, Нагірянська, Скала-Подільська, Товстенська, Великодедєркульська, Гримайлівська, Козлівська, Почаївська, Вишнівецька, Іване-Пустенська, Коропецька, Лопушнянська;
5.	критичний рівень (7 територіальних громад):	Колиндянська, Мельнице-Подільська, Борсуківська, Залозецька, Золотопотіцька, Нараївська, Саранчуцька.

Джерело: складено автором за даними [6]

Аналіз функціонування територіальних громад в контексті їх сталого розвитку виявив ряд проблем у сфері ефективного використання коштів місцевими органами влади. Наразі найбільш актуальними є наступні питання:

- недосконалий механізм розподілу повноважень та відповідальності між учасниками бюджетного процесу на кожній його стадії;

- обмежений обсяг власних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та низький рівень фіскального потенціалу територій;

- значна фінансова залежність місцевих бюджетів від обсягу міжбюджетних трансфертів;

– недостатня зацікавленість місцевого самоврядування у пошуку додаткових джерел фінансування територій.

Зазначені проблеми вказують на «...низький рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, якими можуть розпоряджатися органи місцевого самоврядування при вирішенні власних питань фінансування соціально-економічних потреб територіальних громад та їх розвитку» [7].

Для досягнення зростаючого рівня сталого розвитку територій доцільно розширити права та повноваження місцевої влади у сфері надання благ і послуг населенню, беручи до уваги їх власні та делеговані функції і повноваження. Такий підхід сприятиме забезпеченню сталого розвитку територій в частині узгодження планів розвитку економіки, екології та соціальної сфери та сприятиме ефективному використанню потенціалу цих територій. В майбутньому впровадження цих заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності територій, розвитку людських ресурсів та їх потенціалу, підтримці міжрегіонального співробітництва та створенню умов для розроблення та реалізації стратегій соціально-економічного зростання.

Основними передумовами сталого розвитку територій є обґрунтованість розроблених стратегій та їх якісне виконання, оскільки вони визначають подальший курс розвитку територій в контексті встановлених стратегічних пріоритетів на місцевому рівні. Для досягнення цілей сталого розвитку територій необхідно реалізувати ефективну бюджетно-фінансову та податкову політику, балансуючи бюджетні потоки між усіма рівнями бюджетної системи для забезпечення відповідності джерел доходів і напрямків видатків. Також важливим є розвиток державно-приватного партнерства за умов економічного стимулювання підприємницької діяльності як ключового чинника соціально-економічного зростання територій.

Забезпечення сталого розвитку територій в Україні має суттєвий вплив на різні аспекти суспільного життя населення. Зазначене сприяє підвищенню життєвого рівня громадян, зменшенню безробіття і бідності, створенню нових робочих місць, залученню інвестиційних ресурсів в розвиток території. Покращення соціально-економічного

становища територій та регіонів забезпечить розширення інфраструктурних об'єктів, включаючи дороги, транспортні сполучення, освіту, охорону здоров'я, енергетику. Ці заходи сприяють зростанню якості життя мешканців громад та забезпеченню їх доступу до усіх необхідних благ і послуг. Також, сприяння сталого розвитку територій і регіонів забезпечує збалансований розподіл ресурсів та зменшення регіональних дисбалансів. Зазначене є особливо важливим в контексті забезпечення сталого розвитку всіх територій країни. Окрім того, стимулювання сталого розвитку територій активізує підприємницьку діяльність та розвиток місцевого бізнесу, що у майбутньому здатне забезпечити ріст економіки, виробництва товарів та послуг, їх експорт, а також створення нових робочих місць. Такий підхід в частині сталого розвитку територій сприяє залученню інвестиційних ресурсів та створенню сприятливих умов для ведення місцевого бізнесу.

В цілому, сприяння сталому розвитку територій в Україні має багато позитивних наслідків та включає підвищення рівня і якості життя громадян, зменшення майнового розшарування, створення нових робочих місць та ріст економічного потенціалу територій.

Для забезпечення сталого розвитку територій доцільно реалізувати наступні заходи:

- формувати сприятливі умови для розвитку місцевого бізнесу, зокрема в частині спрощення процедур при реєстрації та ліцензуванні, надання фінансової та матеріальної підтримки, сприяння доступу до дешевих кредитів та інноваційних ресурсів і технологій;

- сприяти інвестуванню коштів в освіту, підвищення кваліфікації та навчання громадян, що забезпечить ріст продуктивності праці та конкурентоспроможності виробничого потенціалу територій. Забезпечити розвиток системи професійної освіти, сприяти її доступності, відповідної якості та стимулювати навчання протягом усього життя;

- сприяти покращенню діяльності об'єктів транспортної, телекомунікаційної, енергетичної та соціальної інфраструктури, що дозволить залучати інвестиційні ресурси, формувати нові

робочі місця та покращувати якість життя мешканців територій. Досить важливим аспектом в діяльності органів місцевої влади і управління є розробка довгострокової інфраструктурної стратегії, спрямованої на вирішення проблемних аспектів та задоволення першочергових потреб населення;

– забезпечення тісної співпраці між органами місцевої влади, місцевим бізнесом, громадськими організаціями та мешканцями громади, формування стійких партнерських відносин з використанням ефективних механізмів забезпечення сталого розвитку територій, що сприятиме залученню інновацій.

Література

1. Березюк К. Бюджети розвитку чи війни: як змінилася фінансова спроможність громад. URL: <https://www.chesno.org/post/5880/>
2. Бюджети громад: як добитися ефективності. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3210139-budzeti-gromad-ak-dobitisa-efektivnosti.html>
3. Гуржій О. В. Механізми формування та удосконалення місцевих бюджетів в умовах становлення громадянського суспільства. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 1 (28). С. 73-83.
4. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
5. Дем'янюк А. В. Сучасні підходи до забезпечення сталого розвитку територій в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1083-1088.
6. Казюк Я., Герасимчук І. Оцінка фінансової спроможності територіальних громад за підсумками 2023 року. URL: <https://decentralization.ua/news/17881>
7. Коваль В. Фінансова самодостатність територіальних громад. *Світ фінансів*. 2021. Випуск 4 (69). С. 63-76.
8. Концепція сталого розвитку населених пунктів URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>.
9. Малиняк Б., Горин В., Письменний В. #аналізуємобюджет: доступно про головне: посібник. Тернопіль: ZAZAPRINT, 2017. 76 с.

10. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 5.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
11. Про основи містобудування. Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>.
12. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/70/1 URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750670/A_70_1%20.pdf?subportal=main.
13. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06
14. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. В. С. Кравціва, І. З. Сторонянської. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2020. 531 с.
15. Цілі сталого розвитку 2016–2030 URL: <http://www.un.org.ua/tsilirozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>